

Aproximació a la toponímia menor de Peñalén (Alto Tajo)

IVÁN GARCÍA ROJO
UNIVERSITAT DE BARCELONA
lgr79@hotmail.com

Introducció

«Quan els humans desitjem perpetuar la nostra memòria utilitzem paper, tela i sobretot pedra. Però hi ha una cosa més duradera que una pedra, un llibre, inclòs que la memòria humana. És el nom d'una cosa el que veritablement s'ha de tenir en compte»¹

Hem de pensar que el topònim ocupa un lloc especial i privilegiat dins de la paraula i que, inicialment emanat del comú, va ser aplicat a un lloc concret i va ser treballat per les diferents generacions que el van transformar i van construir la seva pròpia versió per ús de la següent generació, la qual també va tenir la seva influència en la modificació del topònim. Pobles que passen a habitar els mateixos llocs recullen el nom d'aquests indrets, i amb el pas dels segles, extingit el seu significat primigeni, fan transmetre fascinants missatges des de les generacions passades i molts cops fora de la nostra memòria, en llengües ja inclòs desaparegudes, romanent a vegades com un orgullós misteri que s'ha de saber desxifrar. Però no cal oblidar que no hi ha nom propi que no hagi començat per ser nom comú significatiu, '*appellativus*'. Si la significació s'ha perdut no per això ha deixat de tenir-la i pot tornar-se a trobar (Godoy, J. 1975: 2).

Aquest estudi es basa en la realització d'una aproximació a la toponímia menor de Peñalén,² petit poble de muntanya situat al sud-est de la província de Guadalajara. Es tracta

¹ Albaigès, J. M. (1998: pròleg).

² És fàcil arribar a l'error de que aquest poble també pertany al terme de Navarra. Si bé és cert que a Navarra hi ha un paratge anomenat Peñalén, no és un poble sinó una mena de tallat des d'on va

de realitzar un recull dels noms de lloc del municipi, ja siguin noms comuns o noms propis, per fer una posterior interpretació geogràfica basada en l'estudi d'aquests topònims. Es pretén mostrar com a partir de l'estudi dels topònims pot arribar-se a entendre el territori en el seu sentit més ampli abarçant geografia, història, economia, religió, etc. El recull dels noms s'ha fet a partir de fonts històriques i, principalment, de fonts orals, aquestes fruit de la tradició oral de generació en generació i, per tant, motiu d'un examen exhaustiu ja sigui per desconfiança respecte el veritable significat dels noms de lloc com pel seu significat "real" ja que són noms que poden haver estat modificats per l'anomenada etimologia popular. I és que recollir la tradició oral és el mètode més directe per arribar als resultats desitjats i més complets (González, A. 1987: 9). La falta de documentació antiga sobre Peñalén (hem de pensar que és un poble molt petit amb poca influència històrica sobre el territori) ha dificultat se'ns dubte la tasca de recerca i ha calgut dirigir-la cap a les fonts orals encara que sempre amb la precaució necessària.

I per què aquest article? Doncs perquè és una manera d'adonar-se'n de que els topònims serveixen com un punt de referència vital per l'habitant d'un indret i alhora són claus per la interpretació territorial en el seu sentit més ampli. La diferència entre una persona de Peñalén i una altra que no ho sigui és que aquesta, per anar o veure un determinat indret (posem per cas el mateix poble), puja "a una muntanya, damunt del poble, on hi ha una torreta de vigilància", mentre que l'habitant de Peñalén puja a la Ceja. Aquí és on tenim la diferència entre conèixer el territori i no conèixer-lo. És la diferència entre el nom propi i el nom comú: el primer demostra un coneixement de l'aspecte en concret i, en certa manera, una complicitat que el segon no exigeix. Per tant, si coneixem els indrets pel seu nom ens serà més fàcil de situar-nos, d'interpretar dit territori, i això és el que he intentat fer i espero haver-ho aconseguit. Un altre cas és, per exemple, que hi ha llocs on l'ermita dona nom al terme que l'envolta però aquí observem com és a l'inrevés, és el terme el que dona nom a l'ermita (Ermita de Nostra Senyora de la Torre situada al Cerro de la Torre).

Podria introduir la hipòtesi de que aquest poble va sorgir durant la repoblació d'aquestes terres al segle XII i que el nom es deu als repobladors, la majoria dels quals procedia del nord, que recordarien a l'hora d'anomenar un poblat el seu lloc d'origen. Tinc constància que la major part de repobladors van venir del nord (bascos, navarresos, etc.) i pot ser ells van originar la majoria dels topònims actuals. La toponímia de reconquesta i repoblació va fixar-se quan els castellans treien les terres als àrabs i posteriorment eren repoblades pels cristians.

Diem que la Toponímia és la disciplina que estudia els noms de lloc i l'Antroponímia s'ocupa dels noms de les persones. Però aquesta és una dualitat més bé teòrica o formal ja que uns i altres estan inseparablement lligats; les persones han donat nom als llocs i aquests a les persones. Per tant, l'objectiu final del estudi toponímic s'entén que és la seva interpretació, esbrinar el que els noms signifiquen i, si es possible, per què. En aquest cas el meu objectiu primordial, com veurem a continuació, no és esbrinar el significat sinó observar-los i interpretar-los de la manera més clara possible. Del que es tracta és de diferenciar entre l'explicació etimològica de la paraula i l'explicació geogràfica, és a dir,

ser assassinat el Rei de Navarra, Sancho IV Garcés "El de Peñalén" (1039-1076), quan els seus germans el van empènyer cap a baix.

evitar (en aquest treball) explicar el topònim exclusivament per la seva etimologia. N'hi ha ocasions, sobretot en època de reconquesta y repoblació, en que hi actua l'associació etimològica. Per exemple, no és fonamental a l'hora d'explicar el topònim "font" saber l'origen del ètim en llatí, l'important és observar que en el seu entorn abunden aquests tipus d'elements hidronímics. És a dir, l'etimologia popular porta sovint a la transformació del nom i la modificació és freqüent quan el nom no ens diu res i la substitució d'un o dos fonemes és suficient per a fer entrar el topònim en l'àmbit dels elements significatius de la llengua (Marsà, F.1958: 323-330).

Però a l'hora de realitzar aquesta tasca interpretativa hem de tenir en compte que els noms originals, d'identificació fàcil i tot, s'erosionen amb el temps, i es converteixen en paraules absurdes, inintel·ligibles, recollides pels escriptors tardans (Amigó, R. 1994: 27).

Arribar a entendre la raó de ser del poble dins d'aquest marc físic és l'objectiu i per això és clau realitzar una interpretació el més acurada possible. A més, aquesta tasca toponímica de recerca de noms, anàlisi, síntesi i classificació és una feina que li correspon en major mesura als estudiosos d'aquesta disciplina i als geògrafs ens serveix com a complement ideal i necessari per analitzar el territori més profundament. En aquest cas, he realitzat la tasca a partir de les fonts escrites (bibliografia, cartografia i documentació antiga) i les fonts orals (enquesta oral), de igual o major importància encara.

A través dels noms de lloc analitzem el territori des d'una perspectiva que ens ha de ser òptima per la realització de la nostra tasca. Podem analitzar diversos aspectes ja siguin geogràfics, econòmics, culturals, històrics o socials però en aquest cas en baso en dos, els aspectes físics del terreny i els aspectes humans, la relació dels quals ens donarà la solució geogràfica a la nostra interpretació. Perquè hem de recordar que la Geografia es basa principalment en les relacions contínues que es produeixen sobre un territori entre els elements físics i els elements humans.

També m'ha cridat l'atenció les paraules sobre l'etimologia popular que s'han de reflexionar perquè "quan es confeccionen inventaris de toponímia és bo anotar les etimologies populars encara que només siguin de caràcter anecdòtic. Però el recol·lector s'ha d'abstenir de fer hipòtesis abans d'hora, ja que és fàcil caure a trobar un sentit a una paraula que, a primer cop d'ull, no en té" (Amigó, R. 1994: 14).

1. Peñalén dins la comarca natural de l'Alto Tajo

Peñalén es troba situat just al cor de la comarca natural de l'Alto Tajo, a l'extrem sud-oriental de la província de Guadalajara. Peñalén no arriba als cent habitants i es troba situat a uns 1.300 metres d'altura; limita amb vuit municipis més (dos d'ells de la província de Conca).

Així observem que és un poble que va sorgir durant el període de repoblació que van patir aquestes terres durant el segle XII, just quan els cristians van fer retrocedir els àrabs cap al sud de la península. En el moment d'iniciar-se la repoblació (que va desenvolupar-se en petits nuclis) aquesta terra semblava un desert, apreciable per la dilatació de la terra que arribava fins el sud del riu Tajo i per la toponímia castellana. Els topònims derivats

d'accidents geogràfics coincideixen amb la idea de la seva anterior despoblació: Peñalén, Cuevas Labradas, Poveda de la Sierra, etc. (González, J. 1971: 165-166).

La zona centre peninsular va ser durant el segle XII un territori fronterer sota influència de nombroses alternatives, atacs cristians i contraatacs àrabs. Fins mitjans del segle XII la tasca repobladora va desenvolupar-se per les terres del Tajo, Molina, Sigüenza, etc. i ja en la segona meitat del segle, van desenvolupar una gran tasca repobladora tant els monestirs com les ordres militars (Ranz, J. A. 1996: 32).

Assegura una tradició que aquest poble va ser fundat per un oncle carnal de García Ramírez el Restaurador, a qui els navarresos van alçar per Rei a la Catedral de Pamplona. S'anomenava aquest personatge i gran guerrer Sancho de Peñalén i quan va morir, el regne de Navarra va unir-se al d'Aragó en la persona de Sancho Ramírez. Però sembla no ser cert.

Apareix com a Senyoriu Eclesiàstic fins el 1812 concretament sota l'Ordre Religiosa Militar de l'Hospital de Sant Joan (església parroquial de Sant Joan Baptista i ermita que venera a Nostra Senyora Verge de la Torre).

Encara que actualment pertany a la província de Guadalajara també ho va ser des dels seus inicis del terme provincial de Conca (Comú de Vila i Terra de Conca), al qual va pertànyer fins el 1833 que va passar definitivament a Guadalajara. Com tots els pobles rurals actuals la seva dinàmica de població és regressiva, és a dir, perd població, sobretot després de la Guerra Civil (va arribar al seu apogeu amb 327 habitants el 1930). Això fa que la vida tradicional d'aquest i altres pobles s'estigui difuminant ràpidament i l'ús dels topònims deteriorant-se i transformant-se com la resta de la cultura rural. Inclòs les seves festes patronals que es celebren el 15 de setembre en honor de la Verge de la Torre han perdut una pràctica tradicional pròpia ja que fins fa pocs anys es celebrava una singular batalla entre àrabs i cristians, ritus de tradició celtibèrica, en el qual sempre resultaven derrotats els representants de les forces del mal, és a dir, els àrabs.

A dins del terme municipal, d'uns 60 km², apareixen tot un seguit d'indrets característics i singulars amb una nomenclatura pròpia iniciada per uns avantpassats i que ha anat evolucionant al mateix ritme que la vida al poble. I així és, perquè observo que la interpretació geogràfica del territori a través de la Toponímia és possible i un valor importantíssim alhora de poder portar a terme la descripció del territori. Els topònims ens ajuden, i molt, a entendre part del territori gràcies a la informació que ens transmeten i que s'ha d'intentar desxifrar. Ja Sánchez Mazas (1960: 675) parla de que "a Peñalén el territori és accidentat; destaquen el M. de la Herguijuela, els turons de Castillejo i Moratilla, i les llores de Fuenfría, el Cojo i Cañalices. El banyen el riu Tajo i els torrents Merdero i del Vall".

La història, la geografia i el clima influeixen en la formació del geni i el caràcter de l'habitant d'un país. El muntanyenc o serrà és generalment més apegat al seu dur i ingràt sòl que l'habitant de les terres planeres. El terreny poc productiu l'ha acostumat a un treball constant i l'escassetat de riqueses el fa sobri i econòmic. El serrà i l'"alcarreño" descendents dels celtibers principals participa d'aquestes condicions, dur en el que té de ve

d'Aragó i honrat però astut al estil castellà (Quadrado, J. M. 1886: XVI). Peñalén, és un clar exemple d'aquestes condicions.

2. Classificació dels topònims segons els aspectes

Per realitzar aquesta classificació un cop inventariat tot el municipi m'he basat en les classificacions que en el seu dia van seguir dos autors per contribuir al seu anàlisi del territori. Són dues classificacions diferents però jo he fet un esforç per relligar-les i realitzar la meua pròpia classificació. Aquestes classificacions apareixen a *Els noms de lloc i el territori: una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp, Tarragona.*, del professor Joan Tort (Universitat de Barcelona) i a *Els nostres noms de lloc, introducció a la toponímia.*, de Enric Moreu-Rey.

En aquest recull apareixen tots els noms que han sortit en algun escrit antic, algun document cartogràfic o fruit de l'enquesta oral i, per tant, hem de pensar que alguns d'ells poden pertànyer al municipi veí però que els habitants de Peñalén els consideren propis (el fet de ser topònims situats en el límit municipal amb altres pobles provoca aquesta situació).

Noms al·lusius al medi físic

- Oronímia

· Relleu positiu.- *Alto del Espino, Alto del Navazo, Alto de Maribrava, La Ceja, Ceja de las Hoyas, Las Cejeras, Cerro de la Risca, Cerro de la Torre, Cerro del Sabinote, Cerro Fuentecillas, El Cuchillo, Loma de Cañalices, Loma de Fuenfría, Loma de las Liebres, Loma del Cojo, Loma de los Tres Pinos, La Molatilla,*

· Relleu negatiu.- *Barranco de Barbujo, Barranco de Despeñaborricos, Barranco de la Lastra, Barranco de Valdeladrones, Barranco de Vilanos, Barranco de Valdelobos, Barranco Senda Salinera, Cañón del Tajo, Hoyo de la Cumbre, Hoyo de la Rabida, Hoyo de Pedro Moral, Cuesta del Valle, Cueva de la Graja, Hoya Cada, Hoya de la Calera, Hoya de la Iglesia, Hoya de la Sabina, Hoya del Asna, Hoya del Espino, Hoya de los Sesteros, Hoya del Pozo Cornejo, Hoya del Tío Escribano, Hoya del Tío Juan Burro, Hoya de Miguel, Hoya de Rubiana, Hoya Grande, Sima de Juan García, Sima del Agujero, Sima de la Rabida, Sima de las Dos Bocas, Sima del Diablo, Sima del Hundimiento, Sima de los Dos Bujeros, Sima de los Hacheros, Sima del Tío Chepa, Sima de Pelusero, Hoyos de Lanquisa, Hoyos de Rubiana, Los Vallejuelos*

· Relleu neutre.- *El Collao, El Llano, Llano de la Virgen, Llanos de Garabatea, Llanos del Horno Ciego*

· Altres.- *El Cornagano del Zapato, El Cornagano Verde, Ladera de Maribrava,*

- Hidronímia

· Cursos majors.- *Río Cabrillas, Río Tajo*

· Cursos menors.- *Arroyo Cerezo, Arroyo de la Umbría, Arroyo de Prado los Haces, Arroyo del Valle, Arroyo Merdero*

· Elements hidronímics puntuals.- *Lago Azul, El Pilón, El Pozanco, Pozo Azul, Pozo Cornejo, Pozo de la Gitana, Pozo de las Yeguas, Pozo del Infierno, Pozo del Hoyanco, Pozo del Portillejo, Pozo del Rábano, Pozo Verde, Jonfría, Jonjordana, Fuente Blanca, Fuente Caliente, Fuente de Arriba, Fuente de Cañalices, Fuente de Martín, Fuente de la*

Cueva de la Graja, Fuente de la Gitana, Fuente de la Rubiana, Fuente de la Teja, Fuente de la Tejera, Fuente de la Tobilla, Fuente de la Vaca, Fuente de la Virgen, Fuente de las Raíces, Fuente de las Tobas, Fuente del Cristal, Fuente del Enebrillo, Fuente de los Enfermos, Fuente del Puerco, Fuente del Tío Pepino, Fuente del Villar de la Parra, Fuente de Maribrava, Fuente de Truchalejos, Fuente Lavá, La Laguna, Laguna del Cerro, La Lagunilla, La Presa, Las Lagunillas, Fuentes de las Palomas, Lagunas Cerradas, Las Pozas

- Paratges, indrets, llocs del medi físic

· Paratges en general.- *El Castillejo, Peñón de las Huertas, La Aguilera, La Ciudad Encantada, La Lastra, Peña de la Gitana, Peña del Águila, Peña Mermeja, La Playa, Peñas del Agua, Los Callejones del Claro, Los Cornaganos de Montero*

· Partides de terra, límits territorials.- *El Contorno, Mojón de Moros, Puntal de la Báscula, Puntal de la Jonjordana, Puntal de las Ánimas, Puntal del Búho, Puntal del Pie Medio, Puntal del Raso, Puntal del Villar de la Parra, Rincón de la Virgen, La Mojonera, Punta del Prado, Los Puntales, Los Rincones, La Pumareja, La Zona*

· Boscos.- *Bosque de Salobre, Escambronal, Estepar, Chaparrilla, Chopera, Los Bujes*

- Ponderatius

· Qualitat.- *El Montecillo, Peña Alta, Peña Blanca, Peña Caída, La Umbría, Umbría de los Pájaros, Las Juntas, Las Terreras Blancas, Los Arenalejos, Los Barranquillos, Peña de los Aros, El Tormagal, La Loma Gorda,*

· Quantitat.- *Las Tres Fuentes, Los Cuatro Ojos, Los Tres Mojones*

· Situació.- *Alto Tajo*

Noms al·lusius als aspectes humans

- Hàbitat

· Assentament col·lectiu.- *Peñalén, Villar de la Parra*

· Elements complementaris del poblament.- *Campo de Aviación, El Castillo, Cementerio Moro, El Juego Pelota, El Ejido, El Perchel, Calle de la Iglesia, Calle del Horno, Calle del Pradillo, Plaza de Barrecalles, La Salidilla*

· Edificis i elements singularitzats.- *Castillo de Garabatea, Casa de la Mora, Casa de Valdemorales, Casa Vicente, Chozas de Martín, Fonda El Fósil, Fonda Los Quiñones, Nave de la Escampiá, Poyal de la Huerta, Poyal de Moya*

- Activitat econòmica

· Elements relacionats amb l'activitat agrària.- *La Tabla, El Prado, Prado del Martillo, Prado del Navazo, Prado del Rincón, Prado del Somero, Era del Moro, Huerta de la Ropilla, Las Eras, Las Huertas, Las Praderas, Prados del Pinar*

· Elements relacionats amb altra activitat econòmica (ramaderia, indústria, etc.).- *El Arenero, El Calar, Calar de la Noguera, Corral del Mojón de Moros, El Corralejo, Corralilla de la Tía Graja, El Hornillo, Leñar de Judas, El Vivero, La Dehesa, Colmenas del Cura, Las Minas, Parideras de la Lastra,*

- Vies de comunicació

· Vies de comunicació generals.- *La Calzada*

• Noms de passos, indrets, punts concrets relacionats amb les comunicacions.- *Estrecho de Pinto, El Portillejo, El Portillo, Puente de Peñalén, Puerta del Infierno*

• Camins, transports, albergs.- *Camino de la Cañada, Camino de la Salidilla, Camino de la Quebrantada o de Peñalén, Camino de la Virgen, Camino del Mojón de Moros, Camino de los Arrieros, Cañada de la Basilia, Cañada de la Lastra, Cañada de la Senda, Cañada de la Torre, Cañada de Manrubio, Cañada de Marigarcía, Carriles de Maribrava,*

- Religió

• Hagiotopònims, llocs de culte.- *El Entredicho, La Cruz, Cruz de Aranda, Cruz del Muerto, Cruz Gorda, La Ermita de Nuestra Señora de la Torre, Las Cruces, La Rabida*

- Milícia

• Activitats bèl·liques.- *Prado de la Guardia*

- Desconeguts

Cagaratones, El Borrucal, Borruco del Cuervo, El Ceñajo, El Colmenarejo, El Grajal, El Montero, Navajo-La Escampiá, El Ojuelo, Pomendrin, La Herijuela, Manga Vieja, La Manguilla, La Pililla, La Quemá, Rendija de la Tía Hipólita, La Serrezuela, La Cabezuela, Las Cañailas, Las Maitosas, Las Manillas, Las Pedrizas, Las Quisiruelas, Los Grajales, Valdepedro,

3. Aproximació a la toponímia menor de Peñalén. una interpretació geogràfica del seu municipi a partir dels seus noms de lloc

*“Fuente Villar de la Parra,
Castillo de Garabatea,
cuánto bien en ti se encierra
en la zarza escaramujera”³*

A l'hora de donar una explicació més o menys definitiva sobre alguns topònims haurem de tenir molt en compte les dades geogràfiques. Els topònims es buiden aviat de sentit i significació convertint-se en imatges fòniques que es conceben pegades a la imatge física del lloc que anomenen (Ranz, J. A. 1996: 24).

Per exemple, algunes localitats prenen el seu nom del lloc on s'assentaven o basaven la seva denominació en alguna característica oronímica, hidronímica, etc.; aquest és el cas de Peñalén, de *peña* diu que, segons Coromines, deriva de PENNOS, ‘cim’ que pot llatinitzar-se en PINNAM, ‘almena, pinacle’. També hi ha l'opció de PINN-, arrel preibèrica o precelta. Llavors se li donaria el significat de ‘pedra plana’. Per una altra banda tenim que *Peña* prové del cèltic PENN/PINN, amb el significat de ‘roca, cingle alt’. –EN apareix com un sufix que forma antropònims i sobretot és aplicat per designar llocs o villes amb el nom del seu propietari (apareix en *Toponímia prerromànica hispànica*, de Menéndez Pidal). És a dir, podria ser una descripció d'un territori on predomina un paisatge dominat per muntanyes altes i planes conegudes a la zona com *parameres*. D'ací podria vindre la

³ Dit popular conegut pels habitants de Peñalén a on es diu que hi ha amagat un tresor de l'època àrab entre aquests dos indrets, el Castillo de Garabatea i Villar de la Parra.

significació “roca alta i plana” o, per què no, el nom del seu fundador però això és més difícil de creure per les característiques físiques del territori.

A través d'aquesta interpretació vull, a més, estudiar els noms que poden ser de gran utilitat per conèixer i comprendre els nostres pobles i la nostra gent, en definitiva per fer referència al territori. I és que com diu Terrado (1994: 67) “la funció dels topònims no és significar sinó identificar una realitat. No tenen pròpiament un significat, es refereixen a un indret i permeten la seva identificació”. Aquest ha estat el meu punt de partida per intentar interpretar el territori el més correctament possible.

Els temes principals en la toponímia menor de Peñalén es basen en dos tipus d'aspectes: els físics i els humans.

a) Segons els aspectes físics del territori

Se'ns dubte és l'element primordial en la interpretació d'un territori tant pel seu aspecte físic com per la seva significació i transparència. Gràcies a aquesta he pogut interpretar el territori d'una millor manera encara que sempre desconfiant de tots els noms per molts clars que aquests siguin. A més, és una toponímia molt important ja que apareix per designar la ubicació d'un lloc, una muntanya, una altura, una vall, etc. que és sempre un punt inamovible del territori i, per tant, vàlid per designar un lloc.

El terreny ha donat origen (tant en les formes com en les classes) al grup de topònims més antic ja que l'home el primer que fa al veure una superfície és donar-li un nom que estiguis en consonància amb les característiques del lloc. Els accidents geogràfics i la qualitat del terreny, entre d'altres, han donat, per tant, denominació a llocs i homes. En el cas de Peñalén veiem que en relació amb l'oronímia apareixen tot un grapat de noms (la majoria transparents) que ens indiquen que ens trobem davant un paisatge molt diversificat i heterogeni.

L'abundància d'elements orogràfics suaus i de petita alçada els trobem a partir de les “lomas” o els “cerros” en contraposició amb un relleu més abrupte amb la presència de “barrancos”, “hoyas” i “simas” (també és la contraposició entre relleu positiu i negatiu). Aquestes són cavitats formades per l'erosió de l'aigua. S'ha de dir però, que gràcies a l'aparició de “hoyas” i “simas” podem interpretar el territori no només en base al seu aspecte extern i físic sinó també a partir de la composició del sòl. En aquest cas sabem que l'aparició de “simas” i “hoyas” és fruit de l'erosió càrstica, és a dir, és un material carbonatat que es dissol amb el contacte amb l'aigua, donant les formes característiques del relleu càrstic (en aquest cas, “simas” i “hoyas”). A partir dels “llanos” tenim la sèrie d'elements físics neutres en relació amb la seva forma.

Com exemples característics tenim el *Cerro de la Torre*, damunt del qual està situat l'ermita que venera la Nostra Senyora de la Torre. Aquest nom ja ens indica la seva posició estratègica a sobre del terreny ja que des d'ell pot albirar-se quasi la meitat del territori municipal de Peñalén i està situat tocant de la província de Conca (Torre és un element relacionat amb la toponímia de Reconquesta (Marsà, F. 1958: 323)). La *Loma de las*

Liebres, situada també en el límit amb Conca, rep el nom perquè diuen que en aquest indret abunda aquest animal característic de les caceres.

La *Hoya de los Sesteros* ens indica una altra situació ja que un “sestero” és un lloc on “sestea” el ramat, és a dir, on es recull el ramat durant el dia en un paratge ombrívol per lliurar-se dels rigors del Sol (Diccionari *El Pequeño Espasa*, Madrid, Ed. Espasa-Calpe, 1988). La *Sima del Diablo* és fruit de l’etimologia popular. Les “simas” tenen la característica que a l’estiu fa més fred a dins que no pas a fora d’elles i a l’hivern passa el mateix (fa més calor a dins). En aquesta època hivernal a causa del fred que fa fora surt una mena de boira de l’interior d’aquesta sima que dóna un aspecte que sembla s’estigui cremant. La gent del poble observava aquest fenomen al llevar-se al matí i deia que era perquè allà hi era l’infern i per això sortia el fum. D’ací el seu nom.

En quant al relleu neutre trobem la forma “llano” per designar grans extensions de terra sense cap desnivell i que tenien diversos usos tant per l’agricultura com per la ramaderia o l’explotació forestal. Tenim els exemples dels *Llanos de Garabatea* o el *Llano de la Virgen*, situat aquest a tocar de l’ermita.

Però a sobre el terreny apareix encara una altra forma del relleu que els habitants del poble s’han afanyat a denominar “cornagano”. He dit que la roca s’erosiona per l’aigua, es dissol. En les roques, aquesta dissolució provoca la formació d’uns forats on s’acumula l’aigua (a on beuen els animals i els propis veïns, pastors, etc.) que s’anomenen “cornaganos”. Tenim el *Cornagano del Zapato* i el *Cornagano Verde*. Respecte a aquest últim s’ha de dir que és un dels pocs noms que he trobat en la escassíssima documentació antiga que he trobat. En un document de l’any 1332 (Chacón, F. A. 1998: 175) ja apareix com “Cornago Verde” per designar un punt de referència a on arriba un camí.

Els rius, els corrents d’aigua, els pous, etc. com eren punts fixos en la geografia d’un lloc servien per situar perfectament un poblat o per situar el veí que sortia d’ell. Per una altra banda, en aquells temps on es vivia fonamentalment de la ramaderia i l’agricultura, era fonamental que just al costat dels llocs habitats existissin corrents d’aigua. A Peñalén observem com aquesta afirmació és bona ja que apareixen tot un seguit de fonts les quals seu nombre és abundant. També apareixen els “pous”, els “torrents”, les “llacunes”, etc. El principal és el *Riu Tajo*. Segons Quadrado (1886: XV):

Marcial en la seva descripció de la Celtibèria anomena el Tajo com a riu d’ella, ombrívol per la frondositat de les seves arbredes i apte per passar els rigors de l’estiu a les seves riberes. *‘Aestus serenous aureo franges Tagu, obscurus umbris cuborum’*. Tagus s’anomenava el celtiber a qui va matar Asdrúbal i que va ser venjat per un esclau seu que va assassinar al cartaginès.

En aquest cas però el nom de Tajo respon al tall que el riu fa en tot aquest territori i no a cap personatge passat. Però el que destaca per sobre dels altres elements hidrònims, deixant el Tajo de banda, és la gran quantitat de fonts que apareixen dins del terme municipal. El fet de ser un relleu càrstic facilita, se’ns dubte, l’aparició de cavitats on s’acumula l’aigua i les sorgències. També el clima humit i plujós afavoreix. Moltes de nom popular però d’altres ben transparent com el cas de la *Fuente de las Tobas* i la *Fuente de la*

Tobilla. En la toponímia espanyola en general i el sector de Molina d'Aragó i l'Alto Tajo en particular, s'utilitza la denominació 'toba' per un tipus de dipòsits carbonatats coneguts des de molt antic pel seu ús com material de construcció. Aquest material carbonatat és el que dóna aquesta fesomia al paisatge i així consta en aquestes dues fonts. Veiem en aquest cas com a partir d'un topònim es crea un altre amb una desinència diminutiva. Veiem la *Jonfria*, evolució del que va començar dient-se *Fuente Fria*. Es dóna el cas que quan era petit recordo haver escoltat el possible origen del nom i ara m'adono fins a on pot arribar la imaginació humana. Resulta que la gent del poble, però més aviat la gent jove, parlava sobre un home que es deia *Juan* que va descobrir la font i com que sortia l'aigua molt freda va donar-li aquest nom de *Juanfria*, ara és coneguda per *Jonfria*. És ineludible que l'origen del nom és totalment diferent.

Però també són remarcables els pous. N'hi ha tres, el *Pozo Azul*, el *Pozo del Infierno* i el *Pozo Verde*, que no són els pous que normalment pensa la gent que serveixen, entre d'altres, per treure aigua i donar de beure al ramat. Aquests pous són trams del riu Tajo a on el riu és més profund i forma "pous". La *Presa* no és cap construcció antròpica sinó que és una forma natural que ha anat modificant el riu que amb la força de l'aigua ha anat fent una mena de mur (a base d'arrossegar cants rodats) donant-li dita forma.

Al municipi apareixen tot un seguit de noms per designar les partides de terra així com paratges en general. Entre aquests tenim com a més característics *El Castillejo*, una forma del terreny que podria fer-nos pensar en un antic assentament fortificat però que en realitat no n'hi ha restes de castells. Només queden trinxeres de quan la Guerra Civil. També dos exemples del ja esmentat relleu càrstic, les *Peñas del Agua* i els *Callejones del Claro*. Les primeres reben el nom de l'època de pluges quan s'acumula l'aigua al voltant d'enormes roques i els segons són estrets corredors que s'han format entre les roques degut a l'erosió feta per l'aigua. Lògicament a sobre d'aquestes roques no creixen arbres i per tant, apareix un "claro" enmig d'aquest bosc de pins tan característic de Peñalén. La *Peña Mermeja* pot ser l'evolució de l'adjectiu *bermeja*, rogenca. *Bermejál* és un color de terra especialment existent en les fondalades dels relleus de tipus càrstic o calcari. És llavors una extensió gran de terreny "bermejo" o rogenic (Díaz, A. 1991: 152).

Per designar una partida de terra o un límit territorial l'habitant de Peñalén fa servir la denominació "puntal", "rincón" o "mojón". El *Puntal de la Báscula* es troba situat en un paratge des d'on antigament es baixava la fusta cap al riu i allà es pesaven els carros amb la fusta abans de baixar-la al riu. Un "mojón" és un senyal que es posa per fixar termes i límits i sol ser un munt de pedres apilades en aquest cas.

Tanmateix van prestar la seva denominació els llocs poblats de certes plantes i arbres o allà on hi abundaven determinats productes vegetals. Els fitotopònims posseeixen un gran valor perquè senyalen el continu contacte en el que es troben el medi natural i el món rural. A Peñalén hom pot arribar a l'*Estepa* que, com el seu nom indica, està poblat d'estepes just allà sota l'ermita a on el bosc sembla no voler aparèixer (o l'home no li deixa). Concretament és l'estepa de muntanya (*Cistus Laurifolia*). També tenim la *Chopera*, una franja que ressegueix el riu Tajo i en la qual apareixen majoritàriament els pollancres (*Populus Nigra*) però en aquest cas aquest nom s'utilitza com un punt del riu on la gent pot acudir a prendre un bany gràcies a la seva l'accessibilitat. *Los Bujes* es troben a sota del

poble i és una formació de boix (*Buxus Semprervirens*). Originàriament s'anomenen *bojes* (de *boj*) però l'evolució fonètica ha acabat per dir *bujes*.

Dins de la relació dels topònims ponderatius vull destacar quatre topònims singulars del paisatge de Peñalén. La *Peña Caída* és un topònim clarament fruit de la transparència ja que no és res més que un tros de paret que va desprendre's de la muntanya que hi ha darrera el poble i que va provocar un forat aprofitat com a refugi els dies de mal temps. El *Tormagal* es troba situat en un paratge del riu, just sota del *Castillo de Garabatea*. Com el nom indica és una zona plena de "tormos", altra formació característica càrstica, que és una deformació de "tolmo", 'roca aïllada'. Degut a l'erosió de l'aigua de pluja van desprendre's roques de la paret que van caure vessant avall fins arribar al riu. Aquest, en aquest indret, ha d'escolar-se per fer-se pas entre la gran quantitat de roques que hi ha disperses. El nom de *Cuatro Ojos* no respon a cap monstre de quatre ulls com podria deduir-se de la tradició sinó que no és res tan simple com un pont el qual té quatre arcs per sota del quals passa un torrent. I que dir dels *Tres Mojones*, indret limítrof a on conflueixen tres termes municipals: els de Peñalén, Villanueva de Alcorón i Zaorejas. Són noms molt transparents però que serveixen de clars punts de referència al territori per qui els coneix i pot situar-se en el territori.

b) Segons els aspectes humans

Veiem quin és el grau de despoblació d'aquesta zona, en el període anterior a la presència dels àrabs, durant l'època d'aquests i en conseqüència en la posterior repoblació, si observem el nom dels pobles de tot aquest territori. Si fem això veiem que molts es refereixen a accidents topogràfics, a vegetació, a la creació de pobles nous (els moltíssims noms de pobles amb la primera part com a Vilanova de ...). Per tant va haver un intent de repoblació de la zona per part dels cristians que va ser dut a terme per les ordres eclesiàstiques

Quan la reconquesta, els camps i llocs despoblats rebien els noms dels qui repoblaven. Els noms propis de persones van ser aplicats indistintament als llocs: uns cops sols i altres cops anteposant-li una qualificació geogràfica (Exemple: *Villa – Villanueva de Alcorón*).

Començant pels topònims relacionats amb l'hàbitat és molt significatiu el de *Villar de la Parra*, ja que es troba situat des d'un punt on es divideix el *Castillo de Garabatea*. Com hem vist anteriorment apareix anomenat en una dita popular. Rep el nom perquè són antigues cases on el ramat es guaria les nits o quan feia mal temps. Alguns diuen, fins i tot, que va ser un antic poblat ja abandonat de quan els àrabs o qui sap si més antic. Però per corroborar això s'hauria de fer un examen exhaustiu portat a terme per arqueòlegs no pas per estudiosos dels noms de lloc.

Els noms dels carrers no serveixen per situar el carter del poble ja que qui fa aquesta tasca coneix a totes les famílies. Però els noms ens han deixat una acceptable herència ja que, per exemple, *la Calle del Horno* ens està indicant que en temps passats hi va haver un forn i és cert perquè encara queden les runes.

Un altre element a destacar és el *Ejido* que és un camp comú de tots els veïns d'un poble, on es reuneixen els ramats o s'estableixen les eres. Es troba darrera del poble i constitueix, en aquest cas, un magnífic mirador de la vall del Tajo. Si hom arriba al poble i escolta la pronunciació arribarà a pensar que en lloc de dir "el ejido" l'habitant del poble diu "el lejió" i això es a causa de l'evolució fonètica. I que dir del *Cementerio Moro* situat prop de *Villar de la Parra* a on diuen que n'hi ha un cementiri àrab. Segons he sentit a dir, ha hagut alguna temptativa d'anar a l'indret a excavar per veure si era veritat que hi havia nínxols. Però tot això sembla fruit de la tradició i de la valentia dels joves.

Entre els edificis singularitzats trobem a destacar el *Castillo de Garabatea* indret situat al riu Tajo just en el límit amb Zaorejas, poble veí. En un revolt del riu causat per una elevació del terreny apareixen restes de murs de pedres fruit de la fortificació de dita elevació. Li anomenen castell però ben bé podria haver estat una torre estratègica per controlar aquest pas pel riu dins de la seva vall. No sempre es precisava, per la defensa d'un indret o territori, la construcció d'una important obra fortificada. Molts cops bastava amb una torre, que molts cops era una atalaia des d'on veure l'enemic i preveure als propis de la seva presència. Com hem vist abans també és motiu d'un dit popular a on es pensa que en una cova situada sota seu, a tocar del riu, por haver-hi un tresor. La procedència del nom no es sap però hi ha dos indicis: un amb l'arrel gar- que és una arrel basca GARA 'elevació' (Buesa, T. 1958: 146-147) i un altre amb l'arrel àrab Al-GAR-, 'cova, caverna' (Díaz, A. 1991: 192). Però això és només un apunt anecdòtic.

La *Fonda El Fósil* l'he recollit perquè ens marca un altre aspecte característica de la zona, i és que hi ha dos indrets on, degut a pluja que s'emporta part del sòl, apareixen fòsils. Això ens assenyala que va ser una zona inundada pel mar fa milions d'anys. Durant la reconquesta, els camps i llocs despoblats rebien els noms del qui els repoblaven. Els noms propis de persones van ser indistintament aplicats a aquests i als llocs: a aquest uns cops sols i altres avantposant-li una qualificació geogràfica com és el cas de Casa de Valdemorales o Casa Vicente.

Si ens fixem en els elements característics relacionats amb l'activitat agrària ens adonem com apareixen *Prado*, *Eras* i *Huertas* com a principals. El fet de situar-nos en un medi rural de muntanya ens és corroborat per aquesta sèrie de topònims. La *Tabla* està situada prop de la confluència del riu Tajo amb el seu afluent el *Arroyo Merdero*. És una antiga zona on es conreava en règim de minifundi i avui encara poden veure's les feixes abandonades.

Però al terme municipal n'hi ha d'altres que corresponen a altres activitats econòmiques com observem amb *El Corralejo*, *El Leñar de Judas*, *El Vivero* o *Las Minas*. El primer ens mostra el lloc on es reunia i es tancava el ramat i està situat en la part alta del poble, endinsant-se al bosc. El segon està relacionat amb l'activitat fustera, el tercer és a prop del riu i es tractava d'una plantació de pins que després eren replantats al bosc per aprofitar-los en l'explotació forestal. *Las Minas* recau en una situació propera al poble, quan van usar-se per l'extracció d'ocre fi (al poble li diuen "ocle") que era exportat, fins i tot, a Amèrica segons fonts del poble. També s'usava per donar-li color a les teulades del propi poble. Al costat va sorgir una de les mines de caolí més importants, junt amb la de *Poveda de la Sierra*, de tot l'estat espanyol. *El Arenero* és aquesta situació que va provocar un immens

impacte visual per haver deixat un enorme forat enmig de la muntanya, i que ara resta impassible el pas d'un temps que va ser millor per l'economia del poble

Apareixen noms de passos que han servit de sempre per aproximar les poblacions veïnes i fer més fàcil el camí a recórrer. El *Puente de Peñalén* és una obra de l'any 1943 que va sufragar l'ajuntament i el va encarregar a Lucas Sanz per poder creuar el riu i afavorir les relacions amb la capital Molina de Aragón (s'evitava fer una volta de molts quilòmetres). Just en aquest lloc va projectar-se un gran embassament però finalment no va dur-se a terme. La *Puerta del Infierno* era un pas molt estret entre el riu i la muntanya que feia que molts cops caigués algú o qualsevol animal al riu, inclòs ofegant-se. D'ací el seu nom. L'*Estrecho de Pinto* és el lloc de tot el recorregut del Tajo (uns 1000 quilòmetres) a on les riberes es troben més a prop una de l'altra, entre 1 i 2 metres. El *Portillo* és una de les sortides naturals del poble en direcció a Villanueva de Alcorón quan la carretera passa entre dues petites altures.

A dins del terme també apareix una xarxa de camins, molts d'ells amb nom, els quals portaven antigament d'un poble a un altre. A part dels anomenats aquí, tots tenen una denominació, per exemple, *Camino de Peñalén a Poveda de la Sierra*, és a dir, anomenen els pobles que uneixen. En el terme apareixen d'altres com el *Camino de la Salidilla* que unia el poble amb la "salida", un camp a les portes d'un poble a on els habitants surten a recrear-se. Però al poble també n'hi ha una herència amb les "cañadas" per on passava el ramat en el seu camí transhumant. La *Cañada Real de Ganados de Guadalajara a Tragacete* pren a Peñalén el nom de *Cañada de la Torre* (per l'habitant de Peñalén, *Cañalatorre*) i, a més de fer de frontera entre Valsalobre (Conca) i Peñalén, servia per baixar el ramat al Camp de Calatrava (Ciutat Real). Passa per sota del *Cerro de la Torre*, damunt del qual hi ha l'ermita. Els *Carriles de Maribrava* servien per baixar la fusta des del Puntal de la Báscula fins el riu. Avui encara són practicables.

En quant als signes religiosos tenim *La Cruz*, la *Cruz de Aranda*, *La Rabida* i l'*Ermita* de "Nuestra Señora de la Torre" com a destacats. Les dues primeres es troben situades a les afores del poble (una a cada sortida) i són els llocs des d'on es beneeixen els camps cada mes de maig abans de la collita. L'ermita és una advocació mariana que no es troba en cap altre poble de la província. Situada sobre un "cerro" des d'on observem gran part del territori municipal. La *Rabida* és una zona situada just a tocar de l'ermita. El convent musulmà fortificat a on es combatien els almogàvers, era el ribât, veu que ha donat origen a rabida (Sanchis Guarner, 1958: 470). Al territori no s'hi troba cap resta que doni peu a aquesta apreciació però no es descarta degut al passat àrab de la zona.

He volgut posar com activitat bèl·lica en lloc d'activitat econòmica el denominat *Prado de la Guardia* perquè guàrdia prové del gòtic wardja 'vigia, centinela' i volia remarcar aquest fet. Entre els diferents significats apareix el de 'casa o lloc establert per la vigilància o custòdia' amb el qual va passar a la toponímia (Marsà, F. 1959: 616). Està situat a tocar de *La Tabla* i, per tant, pot tenir la mateixa funció que el *Castillo de Garabatea*, és a dir, la vigilància del recorregut pel riu que va encaixonat en aquests indrets. He de dir que topònims relacionats amb la toponímia de reconquesta són guàrdia, castell i torre, i tots tres els trobem a Peñalén.

En quant als topònims actualment desconeguts per mi n'hi ha bastants però espero que en posteriors visites al poble pugui aclarir els dubtes i esbrinar el seu significat o almenys el seu possible significat. D'entre tots ells vull destacar *Las Maitosas* perquè és un dels pocs noms de lloc que apareix en l'únic document antic que he trobat (Chacón, F. A. 1998: 175). Apareix com la *Muyatosa*. Al poble hi ha qui coneix l'indret com "maitosas" i qui li diu "maritosas".

M'agradaria acabar aquesta explicació dels aspectes humans del territori fent un incís sobre els "moros" ja que l'aparició d'aquest mot en diversos topònims ens pot donar una idea del passat històric, no tan sols del poble mateix sinó del territori en general. La segona fase de la reconquesta, especialment en la part oriental, va caracteritzar-se per la incorporació als nous regnes dels musulmans habitants de les localitats reconquistades. Dins d'aquesta zona peninsular solien viure en les zones rurals o en barris apart. Poden citar-se dins de Peñalén i a propòsit dels "moros" diversos topònims relacionats com *Mojón de Moros*, *Cementerio Moro*, *Casa de Valdemorales*, *Casa de la Mora* i *Era del Moro*.

Però també la toponímia ens mostra no només els noms dels pobles els habitants dels quals van participar en la repoblació sinó que també ens mostra els noms dels propis repobladors. A Peñalén apareixen molts noms de lloc especificats amb un antropònim, és a dir, per diferenciar una indret d'un altre de similar aparença fan servir el nom d'una persona. Així apareixen força noms de persona o també renoms com *Pedro Moral*, *Tía Graja*, *Tío Escribano*, *Tío Juan Burro*, *Miguel*, *Rubiana*, *Juan García*, *Tío Chepa*, *Maribrava*, *Puerco*, *Tío Pepino*, *Judas*, *Pinto*, *Basilía*, *Manrubio*, *Marigarcía*, *Tía Hipólita* i *Valdepedro*. Són noms que s'hauran de tenir en compte en un futur.

4. Conclusions

Ens hem de fixar en l'aspecte principal en el qual es basa el nostre tema, la interpretació del territori a través de la toponímia i això ens queda patent en els diversos noms que apareixen sobre el territori municipal i que fan menció a muntanyes, barrancs, paratges, etc., és a dir, el que l'habitant del poble veu i li queda en la ment. Així tindrà més fàcil la identificació de l'indret per posteriors visites. Serà un lloc de referència per a tothom que conegui el paratge i això és gràcies a la etimologia popular.

Per tant, quan una persona arriba a un paratge desconegut el primer que se li acudeix per anomenar-lo és buscar una forma identificativa que pugui valer per un futur i això resta sobretot en la geografia del poble, en les formes físiques del terreny, el tipus de sòl, etc. Així serà fàcil identificar per l'habitant del poble i serà una eina de identificació i situació quan està fora del poble. El més comú segurament i com exemplifiquem en aquest treball són els turons, fonts, etc. allò que més apareix a sobre el territori i que és més fàcil d'identificar per l'habitant del poble, allò que té unes característiques singulars i pròpies, una aparença física.

Per fer aquest treball m'he fixat en tota una sèrie d'aspectes que sempre han estat molt útils alhora de completar el més adequadament possible dit treball (Ranz Yubero, J. A. 1996: 22). Hem pensat en algunes que ara venen al cap però que després de tot un seguit d'estudis i reflexions poden arribar a ser més.

Un molt important és el gentilici, ja que als pobles petits no hi és present però sí ho fa el mot que s'ha imposat pels pobles veïns, els quals s'han basat en algun element folklòric. En aquest cas veiem que als habitants de Peñalén se'ls coneix com a Brutos al igual als habitants d'altres pobles propers com Peñalba de la Sierra.

També ens hem de fixar en la geografia del territori ja que moltes dades referides a les **característiques del terreny** a on s'assenta i la situació del lloc, ajuden a discernir el sentit del topònim.

En un primer moment és molt important la **documentació** que pugui trobar-se sobre el tema d'estudi ja que és un intent per descobrir la forma més antiga possible de cada nom (la seva forma antiga col·laborarà a l'hora de buscar l'explicació més acord amb la realitat).

L'**arqueologia** pot arribar a servir d'ajuda perquè és un suport sobretot per a la toponímia anterior a la repoblació.

Però se'ns dubte la font que més ens pot ajudar en la recerca del significat del topònim, de la seva explicació més lògica, de la seva interpretació com un agent identificador del terreny, és la font oral, el que passa de generació en generació a través de la **tradició oral** i que gràcies a això veiem com el topònim mai podrà caure en l'oblit a no ser que hi hagi qui ho vulgui així. Tampoc és una font fiable al màxim ja que sempre hi ha qui vol aparentar més del que en veritat és i això provoca una distorsió i mala difusió de les dades. Però és la font també més fiable si trobem un bon interlocutor ja que a través d'ell podem començar a reconstruir una mica el sentit dels noms sobre el terreny mateix i apreciar el perquè de la seva localització sobre el territori.

Gràcies a aquests aspectes he realitzat una síntesi sense tenir por d'escriure coses que sonin malament, que puguin ser creïbles o no, només hem de tenir cura a l'hora de saber escriure els noms, de tenir confiança en qui ens està informant i de posar la màxima atenció en la posterior interpretació dels topònims. A més, cal suposar que els noms de lloc opacs a la nostra mirada són antics noms comuns ben transparents per la gent d'èpoques pretèrites. La distància temporal que ens separa del moment de creació d'un topònim i, encara més, la distància cultural que ens allunya d'ell es converteixen de vegades en un obstacle insalvable (Terrado, X. 1994: 66).

Voldria destacar tres punts d'interès que he observat al llarg de la realització del treball. He observat com un mateix indret és anomenat de diferents maneres depenent de la persona amb la qual parlis. Així tenim, per exemple i a falta de confirmació, el ja comentat *Maitosas-Maritosas*, *Sima de los Dos Bujeros-Sima de las Dos Bocas*, *Hoya del asna-Hoya del Asna*, *El Grajal-La Graja*, *Cornagano del Zapato-Cornaganos del Zapato*, etc.

També apareixen quatre noms considerats moderns com són *Alto Tajo*, *Cañón del Tajo*, *La Playa* i *El Lago Azul*, que fa pocs anys que han començat a utilitzar-se sobretot degut al seu caràcter turístic.

Però el que més m'ha cridat l'atenció ha estat l'evolució fonètica de molts noms arribant, en molts casos, a l'abreviació del nom de lloc per l'eliminació de les lletres. N'hi ha *Fuente Fria*, actualment es coneix com *Jonfria*, *Fuente Jordana-Jonjordana*, *Sima de los Dos Agujeros-Sima de los Dos Bujeros*, *Puntal del Raso-Puntalraso*, *Prado del Rincón-Praorincón*, *Prados del pinar-Praospinar*, *Puntal del Prado-Puntalprao*, *Bojes-Bujes*, *El Ejido-El Lejío*, *Herijuela-Herguijuela*, *Peña Bermeja-Peña Mermeja*, *Cañada de Manrubio-Cañamanrubio* i *Cañada de la Torre-Cañalatorre*.

Per últim he de ressaltar que no n'hi ha cap treball específic sobre el poble si bé apareix anomenat en diverses guies turístiques però sense poc o cap valor informatiu. Això ha dificultat, encara més, la meua tasca geogràfico-toponímica.

5. Bibliografia

De caràcter general

· Diccionaris

- ALBAIGÈS, J.M. (1998) *Enciclopedia de los topónimos españoles*, Barcelona, Planeta.
- COROMINES, J.(1980) *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Barcelona, Curial.
- (1954) *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana*, Madrid, Gredos.
- GONZÁLEZ, A. (1987) *Diccionario de la toponimia actual de la Rioja*, Murcia, Universidad de Murcia, Instituto de Estudios Riojanos.
- MADOZ, P. (1846) *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Madrid, Est. Literario-Tipografico de P. Madoz y L. Sagasti.
- SÁNCHEZ MAZAS, R. (1960) *Diccionario geográfico de España*, Madrid, Ediciones del Movimiento, vol. 13.
- VERGARA, G. M.(1926) *Diccionario de voces y términos geográficos*, Hernando, 1926.

· Obres generals

- ÁLVAREZ, F. (1991) *Vocabulario popular andaluz*, Arguval.
- AMIGÓ, R. "Alguns comentaris sobre inventaris de toponímia" dins Amigó, R. et al. (1994) *Introducció a l'onomàstica, toponímia i antroponímia, catalana i general: actes del cicle de conferències Onomàstica catalana*. Lleida, Fundació Pública Institut d'Estudis ilerdencs.
- BOTER, R. "Aproximació a la toponímia de Valldeix" dins *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, 75, 1998, p. 22-41.
- BUESA, T. "La raiz preindoeuropea *KAL-" dins CORTÉS, L. et al. (1958) *Cinquè Congrés Internacional de toponymie et Anthroponymie*, Salamanca, vol. 2.
- CARIDAD, J.(1995): *Toponímia y mito. El origen de los nombres*. Vilassar de Mar, Oikos-Tau.
- CHACÓN, F. A.(1998) *Colección diplomática del Concejo de Cuenca, 1190-1417*, Cuenca, Diputación de Cuenca, Departamento de Cultura.
- DÍAZ, A., BARRIOS, M. (1991) *De toponímia granadina*, Granada, Universidad de Granada y Diputación Provincial.
- FRAGO, J. A. (1980) *Toponímia del Campo de Borja. Estudio lexicográfico*, Zaragoza, Diputación Provincial, Institución "Fernando el Católico".

- GODOY, J. (1975) *Ensayo histórico etnológico filológico sobre los apellidos castellanos*, Barcelona, El Albir.
- MARSÀ, F. "Influencia de la Reconquista en la toponimia catalana" dins Cortés, L. et al. (1958) *Cinquième Congrès International de toponymie et Anthroponymie*, Salamanca, vol. 1.
- (1959) *Toponímia de Reconquesta*, Madrid, C.S.I.C.
- MOREU-REY, E. (1965) *Els nostres noms de lloc, introducció a la toponímia*. Barcelona, Unió Excursionista de Catalunya.
- RANZ YUBERO, J. A. (1996) *Toponimia mayor de Guadalajara: contribución crítica al estudio de la toponimia mayor guadalajareña, con un diccionario de topónimos*. Guadalajara, Diputación Provincial de Guadalajara.
- SANCHIS, M. (1958) Las minorías religiosas en la toponimia dins Cortés, L. et al. *Cinquième Congrès International de toponymie et Anthroponymie*, Salamanca, vol. 1.
- TERRADO, X. "Fonaments per a l'estudi etimològic de la toponímia catalana" dins Amigó, R. et al. (1994) *Introducció a l'onomàstica, toponímia i antroponímia, catalana i general: actes del cicle de conferències Onomàstica catalana*. Lleida, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs.
- TORT, J. (1999) *Els noms de lloc i el territori: una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp, Tarragona*. Barcelona, Universitat de Barcelona.

· Altres

- SAMPEDRO, J. L. (1997) *El río que nos lleva*. Barcelona, Destino.
- SANZ MARTÍNEZ, D. "El Fuero de Molina, comentarios a un texto feudal" *Sexmas, revista de la Comarca de Molina de Aragón-Alto Tajo*, nº 1, estiu 2002, p. 5-7.
- TOMICO, A. (2000) *B.T.T. por el Tajo y otros ríos*, Zaragoza, Prames.

De caràcter cartogràfic

- Mapa General 1:50 000* (1992) Hoja 24-20 (Taravilla), Servicio Geográfico del Ejército.
- Mapa General 1:50 000* Hoja 539 (Peralejos de las Truchas), Instituto Geográfico Nacional.
- Mapa General 1:50 000* (1999) Hoja 24-21 (Peralejos de las Truchas), Servicio Geográfico del Ejército.
- Mapa General 1:250 000* (1994) Cuenca-Guadalajara, Servicio Geográfico del Ejército.
- Fuentes para la Historia de Castilla-La Mancha dins (1998) *I Congreso de Historia de Castilla-La Mancha*, vol. I, Toledo, Servicio de Publicaciones de la Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha.